

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.07.005>
 УДК 330.101.541+330.341.2+332.055+339.972
 JEL: B41, B52, F01, F60, O29

А.А. ГРИЦЕНКО, д-р екон. наук, проф., академік НАН України,
 заступник директора,
 ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
 вул. П. Мирного, 26, 01011, Київ, Україна
 e-mail: agrytsenko@ief.org.ua
 ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5030-864X>

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІЧНИХ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ*

На логіко-історичних засадах обґрунтовано методологію, що передбачає інституційне поєднання ринку та держави як суперечливих і одночасно комплементарних структур при дослідженні змін, яких зазнають економічні функції держави. Виокремлено сутнісні функції, встановлено закономірність і суспільну необхідність їх модернізації, визначено головні вектори трансформації цих функцій у ході глобалізаційних процесів.

Ключові слова: держава; ринок; економічні функції; глобалізація; трансформація; економічні інтереси.

Обговорення проблем трансформації функцій держави в умовах глобалізації має важливе як теоретичне, так і практичне значення. Це обумовлено тим, що сучасні соціально-економічні трансформації глобального характеру суттєво змінюють місце і роль держави в житті кожної людини, країни і суспільства в глобальному вимірі. Глобалізація приводить до того, що, з одного боку, частина соціально-економічних процесів усередині країн виходить з-під впливу національної держави, а з іншого — приватні міжнаціональні структури починають значною мірою визначати перебіг подій у тій чи іншій державі. Виникає суперечність між інтересами транснаціональних і міжнаціональних структур та політико-економічними інтересами національних

* Статтю підготовлено в рамках НДР «Загальний механізм та чинники стабілізації соціально-економічного розвитку України» ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» (2021 р.) (державний реєстраційний № 0121U111691).

Ц и т у в а н н я: Гриценко А.А. Методологія дослідження трансформації економічних функцій держави в умовах глобалізації. *Економіка України*. 2021. № 7. С. 05—13. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.07.005>

держав. Ця суперечність є формою прояву більш загального протиріччя між глобалізацією суспільно-економічних відносин, представленою на сучасному етапі перш за все інформаційно-технологічною та фінансово-економічною єдністю світового простору, і територіальною локалізацією в національних державах матеріальних і трудових ресурсів, не здатних рухатись у просторі зі швидкістю інформації та фінансових потоків. У свою чергу, це протиріччя є історичним результатом розгортання внутрішньої відмінності, притаманної спільно-розділеній праці, як вихідному суспільно-економічному відношенню, з якого розвиваються суспільство і людина як суперечливі, але нерозривно пов'язані суб'єкти соціально-економічного прогресу. Роздільність розвивається через розподіл і відокремлення різних видів праці та втілюється у формуванні інститутів ринку. Спільність же розвивається через кооперування й усупільнення праці та втілюється в інституті держави. Сучасності притаманна комплементарність інститутів ринку та держави як суперечливих і одночасно взаємодоповнюючих структур суспільства.

Цю реальність не усвідомлено належним чином ні в буденній свідомості людей, ні в економічній науці. Продовжується протиборотство ліберальної та соціалістичної концепцій, перша з яких виступає з позицій мінімізації ролі держави в економіці, а друга наполягає на її вирішальному значенні. Дану проблематику широко представлено в різних аспектах у наукових дослідженнях, у тому числі в сучасній монографічній літературі [1—10]. Насправді ринок є механізмом погодження приватних економічних інтересів господарюючих суб'єктів, а держава репрезентує спільні інтереси всіх громадян.

Кожний господарюючий суб'єкт має свій приватний інтерес, який відрізняється від усіх інших приватних інтересів. Одночасно він має інтереси, які збігаються з інтересами інших суб'єктів (наприклад, у тому, щоб конкуренція була добросовісною, судочинство здійснювалося відповідно до закону та ін.). Але спільний інтерес може стати реальністю тільки тоді, коли він буде представлений одним і єдиним суб'єктом. Таким суб'єктом виступає держава. Послідовне проведення цього положення в дослідженні дає методологічне підґрунтя для з'ясування економічних функцій держави та їх трансформації.

Отже, **мета статті** — розмежувати сутнісні й похідні економічні функції держави, розкрити їх зміст і основні напрями трансформації в умовах глобалізації. Дослідження здійснено на основі сходження від абстрактного до конкретного, яке є логічним відтворенням історичного руху об'єкта і містить у собі загальнонаукові та спеціальні методи.

Оцінювання ролі та місця держави в ході соціально-економічних трансформацій, зумовлених глобалізаційними процесами, потребує як методологічного, так і відповідного науково-теоретичного підґрунтя. У цьому контексті методологія є не чим іншим, як теорією, використаною як засіб пізнання нової реальності. Вона повинна за допомогою існуючих категорій пояснити нові явища і процеси, з'ясувавши їх специфіку і зафіксувавши це в новому понятті. Таким чином, теорія, перетворюючись у методологію, збагачує систему наукових категорій, розширює і поглиблює свій зміст, відкриваючи одночасно нові методологічні можливості. Теорія перетворюється в методологію, а методологія — в теорію, збагачуючи одна одну і забезпечуючи єдність предмета і методу дослідження.

Основні економічні функції держави

Джерело: складено автором.

Зазвичай на основі емпіричного узагальнення діяльності держави для країн з ринковою економікою виокремлюють такі економічні функції держави, як захист прав власності та правове регулювання економічних відносин; антимонопольна політика і захист конкуренції; забезпечення стабільного функціонування економіки методами монетарної та фіскальної політики; коригування локалізації ресурсів з метою підвищення ефективності їх розподілу; перерозподіл доходів задля соціального захисту населення і зменшення економічної нерівності. Ці функції можна сформулювати і згрупувати по-іншому, конкретизувати до назви статей видатків державного бюджету, тому залежно від конкретних завдань у науковій літературі можна зустріти різний перелік функцій. Однак загальним недоліком таких групувань є те, що в їх основу покладено емпіричний підхід, що спирається на просте узагальнення економічних проблем, якими займається держава, і не з'ясує суті її діяльності як суб'єкта, що виступає економічним агентом суспільства як цілого. Це не дає можливості поглибити аналіз і вийти на розуміння сучасних трансформацій функцій держави, що відбуваються в умовах поглиблення кризових явищ і зростання глобальної нестабільності соціально-економічної динаміки.

На відміну від емпіричного підходу, логіко-історична методологія спирається на основоположне значення з'ясування суті предмета дослідження і наступне пізнання обумовлених нею функцій. Відповідно до такої методології, економічні функції держави повинні бути досліджені як способи реалізації нею своєї суті як агента суспільства, що представляє загальні еконо-

мічні інтереси її громадян [11]. Це означає, що держава, по-перше, виражає загальні економічні інтереси суспільства, по-друге, представляє ці інтереси у відношенні до кожного окремого господарюючого суб'єкта чи громадянина і в цій ролі виступає єдиним суб'єктом і монополістом. Зважаючи на це, **першу економічну функцію держави можна визначити як функцію монопольного виразника і представника економічних інтересів суспільства як цілого** (рис.). Вона включає дві свої внутрішні складові, або підфункції. Перша полягає в тому, що громадяни і суб'єкти господарювання **виражають** свої інтереси через державу, друга — в тому, що держава **представляє** ці інтереси у відношенні до кожного окремого суб'єкта.

Як показано на рис., **друга функція держави** є розгортанням першої функції. Якщо держава — виразник і представник загальних економічних інтересів суспільства, то вона повинна **забезпечити задоволення економічних потреб суспільства як цілого**. Ця функція також включає в себе дві складові, або підфункції. Перша полягає у виробництві суспільних товарів і послуг (підтримка освіти, науки, культури, транспортна інфраструктура, оборона тощо), друга — у задоволенні потреб у економічному (монетарному, антимонопольному тощо) регулюванні, яке також є суспільним благом. Третя функція держави є продовженням попередніх. Реалізуючи свої функції як агент загальних економічних інтересів суспільства, держава стикається з суперечністю, яка полягає в тому, що ці інтереси безпосередньо не збігаються з інтересами кожного господарюючого суб'єкта і громадянина. Поєднання загальних і приватних інтересів відбувається через складну і суперечливу систему соціально-економічних відносин. Наприклад, існує загальний інтерес у розвитку транспортної інфраструктури, але це здійснюється державою за рахунок податків, які сплачують суб'єкти господарювання і громадяни, безпосередньо не зацікавлені в їх сплаті. Ця зацікавленість є опосередкованою використанням суспільних благ, до яких відноситься транспортна інфраструктура.

Суперечливість загальних і приватних інтересів суб'єкта господарювання і громадянина може виявлятися в різних формах, у тому числі й у таких, які порушують встановлені норми і правила. Тому держава повинна їх захищати. Це втілюється в **третьій економічній функції держави, яка полягає в захисті суспільних економічних інтересів** (див. рис.). Вона також включає дві внутрішні складові, або підфункції. Перша виражається контролем за дотриманням норм економічної діяльності та встановлених правил, друга — у здійсненні економічних санкцій за порушення норм і правил економічної діяльності. Ці три функції є основними економічними функціями держави, без виконання яких вона як економічний суб'єкт не існує. Всі інші функції є похідними, тобто такими, що випливають з основних і конкретизують їх.

В умовах глобалізації суттєве значення має розрізнення внутрішніх і зовнішніх економічних функцій держави. **Внутрішні функції** держава виконує як агент суспільства у відношенні до національних суб'єктів господарювання і своїх громадян, а зовнішні — у відношенні до інших держав та їх суб'єктів господарювання і громадян. **Зовнішні функції** держави завжди є похідними. Наприклад, розвиток зовнішньоекономічних відносин є реалізацією такої основної функції держави, як вираження і представлення економічних інтересів суспільства, у зовнішніх відносинах.

Глобалізація вносить зміни в співвідношення внутрішніх і зовнішніх функцій. Відкритість економіки, рух капіталу, міграція робочої сили характеризують зовнішні відносини, які одночасно змінюють внутрішні умови функціонування економіки. Це, безумовно, необхідно враховувати в реалізації функцій держави шляхом здійснення адекватної соціально-економічної політики. Неналежне виконання Українською державою своїх основних економічних функцій призвело до деіндустріалізації української економіки і перетворення її значною мірою на сировинний придаток більш розвинутих держав. В умовах суттєво нижчої від західних країн продуктивності праці та вищої ресурсомісткості виробництва практичне відкриття кордонів створило для іноземних суб'єктів господарювання вагомі конкурентні переваги, а для національних виробників — невигідні умови, що має своїм наслідком фрагментацію економіки і структурну деградацію.

Справедливо вказується на безперспективність тієї пасивної позиції, яку Україна зайняла щодо розбудови власного промислового виробництва, та хибність нині домінуючого підходу до розвитку вітчизняної економіки лише на основі використання поточних конкурентних переваг країни — дешевих природних, земельних і трудових ресурсів. Саме така позиція чималою мірою зумовила глибоку деіндустріалізацію, аграрізацію і посилення сировинного ухилу економіки України, тоді як для сталого розвитку необхідними є формування перспективних конкурентних переваг, заснованих на інноваціях і високих технологіях, а зрештою — інклюзивна індустріалізація [12, с. 21—23].

Завданням держави має бути створення рівних конкурентних умов для національних і зарубіжних суб'єктів господарської діяльності на внутрішньому ринку України. Для цього потрібно вести відповідну митно-тарифну політику, враховуючи інтереси національних об'єднань виробників, завдання забезпечення цілісності господарського комплексу, необхідність підтримки експорту тощо. Замість цього було проведено необґрунтовану лібералізацію митно-тарифної політики.

Відповідно до законів архітекtonіки, розрив у показниках рівнів розвитку, продуктивності праці, конкурентоспроможності, що перевищує 15%, створює загрози для стабільності й може вести до дивергенції замість конвергенції, що відбувається значною мірою у відносинах України і Європейського Союзу. Зважаючи на це, необхідним є коригування взаємовідносин України та ЄС з огляду на реальну ситуацію і тенденції розвитку. Водночас певних змін потребує й вітчизняна державна політика, яка має знайти адекватні відповіді на найбільш серйозні виклики європейської інтеграції нашої країни, що пов'язані з проблемами її інституційного розвитку та економічного зростання, деіндустріалізації, структурно-динамічних диспропорцій у зовнішній торгівлі, макрофінансової стійкості, а також гальмування макроекономічної конвергенції та поглиблення соціальної дивергенції «Україна — ЄС» [13, с. 11]. Відповідне коригування підходів вітчизняного державного регулювання має враховувати сучасну практику і досвід Євросоюзу щодо стратегічного, програмного, тактичного реагування за допомогою інструментів державної політики на виклики глобалізації, цифровізації, демографічних і соціальних трансформацій [14, с. 74, 83—85, 304—308, 318—323].

Узагальнюючи сучасні тенденції соціально-економічного розвитку та їх вплив на функції держави, можна визначити головні напрями трансформації основних економічних функцій держави [11]. До них можна віднести:

1) послаблення монопольної складової функції держави в представленні суспільних економічних інтересів і зростання значення в цьому процесі державно-публічно-громадських інститутів;

2) підвищення рівня соціалізації та гуманізації економічних потреб і способів їх задоволення;

3) інтернаціоналізацію механізмів захисту економічних інтересів держав.

Усе це має численні конкретні прояви, які потребують ретельного вивчення і відповідного реагування з боку соціально-економічної політики.

ВИСНОВКИ

Зважаючи на викладене, можемо дійти таких висновків.

1. Сучасні соціально-економічні трансформації планетарного масштабу суттєво змінюють місце і роль держави в локальному, національному та глобальному вимірах, що посилює важливість обговорення проблем трансформації її функцій в умовах глобалізації.

2. Глобалізаційні процеси, крім іншого, породжують суперечність між інтересами транснаціональних і міжнаціональних структур та політико-економічними інтересами національних держав. Це пов'язано з тим, що частина соціально-економічних процесів усередині країн виходить з-під впливу національної держави, з одного боку, а приватні міжнаціональні структури починають значною мірою визначати перебіг подій у тій чи іншій державі — з іншого.

3. Потреба в науковому осмисленні зазначених особливостей глобалізаційних процесів формує запит на оновлення методологічних підходів вивчення змін, яких зазнають економічні функції держави в ході цих процесів. Спробою дати науково обґрунтовану відповідь на такий запит є запропонована нами методологія, що побудована на логіко-історичних засадах і передбачає інституційне поєднання ринку та держави як суперечливих і водночас комплементарних структур при дослідженні трансформацій економічних функцій держави. Вказана логіко-історична методологія, на відміну від емпіричного підходу, містить інше формулювання та класифікаційне групування економічних функцій держави, визначаючи основними з них такі: 1) функція держави як монопольного виразника і представника економічних інтересів суспільства як цілого; 2) функція держави як суб'єкта, що забезпечує задоволення економічних потреб суспільства як цілого; 3) функція держави як захисника суспільних економічних інтересів.

Відповідну увагу науковців, експертів і розробників соціально-економічної політики має бути приділено векторам трансформації основних економічних функцій держави, до яких слід віднести: 1) послаблення монопольної складової функції держави в представленні суспільних економічних інтересів та зростання значення в цьому процесі державно-публічно-громадських інститутів; 2) підвищення рівня соціалізації та гуманізації економічних потреб і способів їх задоволення; 3) інтернаціоналізацію механізмів захисту економічних інтересів держав.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Банерджи А., Дюфло Э. Экономическая наука в тяжелые времена. Продуманные решения самых важных проблем современности. — М. : Изд-во Института Гайдара; СПб. : Факультет свободных искусств и наук СПбГУ, 2021. — 624 с.
2. Білорус О.Г. Економічна глобалістика. Світ-система глобалізму : моногр. — К. : Ун-т «Україна», 2016. — 536 с.
3. Парайс Ф. ван, Вандерборхт Я. Базовый доход. Радикальный проект для свободного общества и здоровой экономики. — М. : Изд-во «Дом Высшей школы экономики», 2020. — 440 с.
4. Геєць В.М. Феномен нестабільності — виклик економічному розвитку / НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. НАН України. — К. : Академперіодика, 2020. — 456 с.
5. Геєць В.М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку. — К. : НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. НАН України. — 2009. — 864 с.
6. Гринберг Р.С., Рубинштейн А.Я. Индивидуум & государство: экономическая дилемма. — М. : Весь мир, 2013. — 480 с.
7. Гриценко А.А. Економіко-інформаційний імператив нової статистичної парадигми : моногр. / НАН України; ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». — К., 2020. — 436 с.
8. Дементьев В.В. Институты, поведение, власть. — Донецк : ГВУЗ «Донецкий национальный технический университет», 2012. — 310 с.
9. Колодко Гжегож В. Куда идет мир: Политическая экономия будущего. — М. : Магистр, 2014. — 528 с.
10. Норт Д., Уоллис Д., Вайнгайт Б. Насилие и социальные порядки. Концептуальные рамки для интерпретации письменной истории человечества. — М. : Изд-во Института Гайдара, 2011. — 480 с.
11. Гриценко А.А. Модернізація політико-економічних функцій держави / Соціологія та суспільство: взаємодія в умовах кризи. — Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. — С. 487—490.
12. Кіндзерський Ю.В. Інклюдивна індустріалізація для сталого розвитку: до засад теорії та політики формування // Економіка України. — 2021. — № 5. — С. 3—39 (doi: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.05.003>).
13. Gritsenko A., Borzenko (Slozko) O., Burlay T. Ukraine's European Integration and Its Current Challenges / 15th Prof. Vladas Gronskas International Scientific Conference Kaunas (Vilnius University Kaunas Faculty, Dec. 03, 2020) // Vilnius University Open Series. — 2021. — June. — P. 6—11 (doi: <https://doi.org/10.15388/VGISC.2021.1>).
14. Комплементарність інформаційно-цифрових і соціально-економічних перетворень як умова стабільного розвитку суспільства : моногр. ; [за ред. А.А. Гриценка]. — К. : ДУ «Ін-т економіки та прогнозування НАН України», 2021. — 400 с.

Стаття надійшла 02.07.2021

REFERENCES

1. Banerjee A., Duflo E. Good Economics for Hard Times. Moscow, Publisher of the Gaidar Institute, Saint Petersburg, Faculty of Liberal Arts and Sciences of the SPbU, 2021 [in Russian].
2. Bilorus O. Economic Globalism. The World System of Globalism. Kyiv, University "Ukraine," 2016 [in Ukrainian].
3. Parijs van Ph., Vanderborcht Ya. Basic Income: A Radical Proposal for a Free Society and a Sane Economy. Moscow, HSE Publishing House, 2020 [in Russian].
4. Heyets V. The Phenomenon of Instability as a Challenge to Economic Development. NAS of Ukraine, Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine, Kyiv, Akademperiodyka, 2020 [in Ukrainian].
5. Heyets V. Society, State, Economy: Phenomenology of Interaction and Development. Kyiv, NAS of Ukraine, Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine, 2009 [in Ukrainian].

6. Greenberg R., Rubinstein, A. Individual & State: An Economic Dilemma. Moscow, Ves mir, 2013 [in Russian].
7. Gritsenko A. Economic-Informational Imperative of the New Statistical Paradigm. NAS of Ukraine, Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine, Kyiv, 2020 [in Ukrainian].
8. Dementyev V. Institutions, Behavior, Power. Donetsk, Donetsk National Technical University, 2012 [in Russian].
9. Kołodko Grzegorz W. Whither the World: The Political Economy of the Future. Moscow, Magistr, 2014 [in Russian].
10. North D., Wallis J., Weingast B. Violence and Social Orders. A Conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History. Moscow, Publisher of the Gaidar Institute, 2014 [in Russian].
11. Gritsenko A. Modernization of Political and Economic Functions of the State, in: Sociology and Society: Interaction in a Crisis. Kharkiv, V.N. Karazin Kharkiv National University, 2013, pp. 487-490 [in Ukrainian].
12. Kindzerskyi Yu. Inclusive industrialization for sustainable development: To the principles of formation theory and policy. *Economy of Ukraine*, 2021, No. 5, pp. 3-39 [in Ukrainian].
13. Gritsenko A., Borzenko (Slozko) O., Burlay T. Ukraine's European Integration and Its Current Challenges. 15th Prof. Vladas Gronskas International Scientific Conference Kaunas (Vilnius University Kaunas Faculty, Dec. 03, 2020), Vilnius University Open Series, June, 2021, pp. 6-11.
14. Complementarity of Information-Digital and Socioeconomic Transformations as a Condition for Stable Development of Society. A.A. Gritsenko (Ed.). Kyiv, Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine, 2021 [in Ukrainian].

Received on July 2, 2021

Andrii Grytsenko, Dr. Sci. (Econ.), Academician of the NAS of Ukraine,
Deputy Director,
Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine
26, Panasa Myrnoho St., Kyiv, 01011, Ukraine

METHODOLOGY FOR STUDYING THE TRANSFORMATION OF ECONOMIC FUNCTIONS OF THE STATE IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

It is shown that modern socio-economic transformations of planetary scale are significantly changing the place and role of the state in the local, national and global dimensions, which increases the importance of discussing the problems of transformation of its functions in the context of globalization. It is argued that globalization processes create a contradiction between the interests of transnational and international structures and the political and economic interests of nation states. This is due to the fact that, on the one hand, part of the socioeconomic processes within countries come from the influence of the nation state and, on the other, private international structures are beginning to largely determine the course of events in a particular state.

It is shown that the empirical generalization of economic functions of the state has a superficial character, a logical-historical methodology substantiated, the application of which allows to conclude that the market as a mechanism for reconciling the private interests of economic entities and the state as the embodiment of general economic interests are complementary structures.

A logical-historical methodology is developed, which, in contrast to the empirical approach, contains other formulations and classification grouping of economic functions of the state, defining the main ones as follows: expression and representation of general economic interests, ensuring economic needs of society as a whole and protection of public economic interests. All other functions are derivative.

Within the logical-historical methodology, it is substantiated that the main directions of transformation of the main economic functions of the state are: weakening of the monopoly component of its function in representation of public economic interests and growth of value in this process of state-public institutions; increasing the level of socialization and humanization of economic needs and ways to meet them; internationalization of mechanisms for protection of economic interests of states. It is noted that these areas of transformation of the main economic functions of the state should be given due attention by scientists, experts and developers of socioeconomic policy.

Keywords: *state; market; economic functions; globalization; transformation; economic interests.*